

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Alby och Kolardammarna den 12 maj 2023

Martina Kiibus

Undrar om inte Alby naturreservat är som allra finast just nu! Det är som att det kommer nya blommor varje dag. Vi fick en solig och varm dag tillsammans. 13 personer deltog på dagens guidning från Öringe via Kolardammarna och kohagarna ner till Alby friluftsgård. Ålder från ca 25 och uppåt. De nya hade fått info via medlemsmöte i sin förening och vänner. Övriga via program från tidigare guidningar.

Vi samlades vid busshållplats Öringe och startade själva guidningen vid reservatsentrén vid Fårdalaparkeringen. Temat för dagen var Vårblommor, vattenrening och vikingagravar.

Dagens första vårblommor var sälg. Precis vid parkeringen är det ett sälgbryn där det var en helt fantastisk kör av surrande humlor och bin så jag bad deltagarna ställa sig nära och bara lyssna. Det blev en av höjdpunkterna på guidningen för flera av deltagarna. Sälgen blommar tidigt, på bar kvist, och är riklig på nektar och pollen och därmed viktig mat för de nyvakna humlorna och bina. Humledrottningen kan då tack vare sälgen etablera en humlekoloni och så kan humlorna framme i maj pollinera våra äppelträd.

Nästa vårblommor var vitsippa och vårfryle. Visade hur vitsippan har en gulare mitt, som är vitsippans ståndare och pistiller. Kontrastfärgen fungerar som en vägvisare för de pollinerande humlorna. När det är soligt och pollinatörerna är ute och flyger har vitsipporna och de andra blommorna öppna kronor, medan de ofta drar ihop sig när det är mer mulet eller regnigt. Både vitsippor och vårfryle och även blåsippor har på sina frön en liten oljedroppe (elaiosom) som myrorna är synnerligen förtjusta i. När de släpar hem den lilla fettdroppen till stacken tappar de allt som oftast fröna och bidrar på så sätt till fröspridningen av dessa vårblommor.

Nästa vårblomma var nagelört. Den var som ett vitt flor på hållarna, så otroligt fin. Den kallas också för vårälskling eller rågblomma, eftersom det var dags att så rågen när den blommar. Den har sina blad tätt tryckta som en rosett på marken, vilket är ett bra skydd mot att bli uppäten av betande djur som kor och får. På hållarna växte det också en hel del styvmorsviol. De har inte bara en kontrastfärg i mitten för att vägleda pollinatörerna utan också svarta streck som leder mot mitten så att det inte råder någon tvekan om vart pollinatörerna ska ta vägen. Berättade den lilla sagan om hur styvmorsviolen fått sitt namn, hur styvmodern (det nedre kronbladet) sitter själv på två stolar (foderblad) medan styvdöttrarna får samsas om en stol.

Så kom vi fram till inloppet och dammarna och kom in på dagens andra V: vattenreningen. Vi följde dammarna från inloppet till utlopp och pratade om de olika reningsstegen. Med början vid rensvallret som fångar upp skräp och oljelänsarna som fångar upp olja och andra flytande föroreningar.

Visade översikten på skylten vid Kolardammarna och sen gick vi till sedimentationsdammen. Där vattnet rinner långsammare så att de tunga partiklarna som tungmetaller och fosforföreningar kan sjunka till botten, sedimentera. Pratade om att de flesta tungmetaller är skadliga för levande organismer även i små mängder.

I strandkanten blommade kabbeleka, så härligt frodig med sina glänsande gula kronblad. Deras frön sprids med vatten. Så när frukterna är mogna så väntar de på att det ska regna och

när en regndroppe landar, kasta fröna ut i vattnet med en liten flytväst så att de kan glida iväg till en ny strand och börja gro.

Syftet med Kolardammarna var ju att rena dagvattnet men de innebär också att kommunen har skapat en livsmiljö som ökar reservatets biologiska mångfald. Pratade både om alla smådjur som lever i vattnet och om de djur vi såg eller såg spåren av som fåglar och bävern. De fåglar vi såg var knipa, gräsand och kanadagås. Pratade också om bäverns ”comeback” från att ha varit helt utrotad på 1870-talet och hur värdefull den är, både för att den skapar nya våtmarker men också för att den ger en mer artrik flora och fauna i de våtmarker där det finns bäver.

Nästa steg i vattenreningen var översilningsytan eller växtbädden där kaveldun och vass fångar upp överskottsnäring, framför allt kväveföreningar. Näringsämnen kväve och fosfor är ju inga miljögifter i sig men i för höga halter orsakar de övergödning, igenväxning och i förlängningen syrebrist i våra sjöar. Vidare till våtmarken där bakterier omvandlar kväveföreningar till kvävgas som finns i luften.

Deltagarna gick långsamt fram och bara tittade och pratade med varandra och njöt av dagen och våren. Så mysigt, varje gång jag trodde att nu kom vi vidare så hittade någon något nytt att fråga om. Fördelen med en så liten grupp är att det blir mer utrymme för samtal, för associationer och frågor. Samtidigt ville jag respektera sluttiden så jag valde att hoppa över en del stopp istället.

På en slänt vid våtmarken blommade gullvivor. Som också kallas för Sankte Pers nycklar eller mormors mamelucker. På tyska heter de Frühlingsschlüssel, nyckeln till våren. Deras blad är precis som nagelörtens tryckta mot marken som skydd mot bete. Uppmanade deltagarna att sätta sig ner och titta in i gullvivorna. Där syns de röda strecken som liksom styvmorsviolens svarta streck leder in mot nektarn. Poängen med sexuell förökning är att blanda gener från olika individer, men det finns ju en risk för att pollen från den egna blomman fastnar på pistillen. Så för att undvika självbefruktning har gullvivorna en strategi som innebär att ståndarna och pistillerna inte mognar samtidigt. I ungefär hälften av gullvivorna är det ståndarna som mognar först och i den andra hälften är det pistillerna. Så roligt när deltagarna verkligen tillåter sig att förundras över hur sinnrik naturen är! Jag hörde många: ”Aha” och ”Ååhh” under guidningen!

Precis som på guidningen i onsdags så sade en deltagare att hon inte sett några blåsippor i år. Så roligt att då kunna visa en lite skuggig slänt där det fortfarande var fullt av blåsippor. Vi pratade om varför blåsippan är fridlyst och tittade på att blåsippan har kontrastfärger i mitten av blomman som fungerar som en vägvisare som lockar pollinatörerna rätt när det väl hittat blommorna. Att blåsippan är fridlyst beror bland annat på att den har så svårt att spridas. Till skillnad från vitsippan har den nästan inga rötter så den kan inte spridas vegetativt som vitsippor kan. Utan det kan ta upp till tio år för en blåsippa att etableras, därav att de är fridlysta hos oss. När de väl etablerats kan de däremot bli flera hundra år gamla. Jag läste en strof ur Tranströmers fina dikt Blåsipporna.

Så var vi framme vid utloppet där vattnet syresätts i det lilla vattenfallet. Ungefär ett dygn tar det för vattnet från inlopp till utlopp och under det dygnet har mellan 65 och 85 % av tungmetallerna (nästan 100% av kvicksilvret), cirka 70 % av fosfor och en del av kvävet renats ur vattnet. Pratade också om dagvatten och visade kartan över avrinningsområdet,

problematiken kring hårdgjorda ytor och att dammarna också fungerar som vattenmagasin som minskar risken för översvämningar vid skyfall.

Och – att det är en viktig kolsänka. Pratade om den klimatkris vi befinner oss i. Bad deltagarna tänka tillbaka på mars 2020 då många av oss var rädda för den pandemi som så påtagligt drabbade oss. Vi befinner oss i en betydligt allvarligare kris men klimatkrisen kommer mer smygande och kan därför vara svårare att känna in på kroppen för många av oss. För att åtgärda denna kris måste vi radikalt minska våra utsläpp av växthusgaser samtidigt som vi måste bevara och utveckla våra naturliga kolsänkor, som våtmarker.

Vid utloppet växer några fantastiska grovstammiga aspar. Pratade om hur viktig aspen är för många mossor, lavar och svampar och inte minst hundratals olika fjärils- och skalbaggsarter. Tittade på asptickorna som klär de gamla aspstammarna och som bidrar till att aspen murknar i så förhållandevis unga år och på så sätt kan spillkråkan hacka bohål som sedan andra fåglar som kattuggla kan ta över. Vi tittade också på de fina asprötterna som väljer ner över ett berg och som är klädda av cypressfläta och filtlav. På asparna växte det också blemlav och hättmossa.

Så följde vi den meandrande Fnyskbäcken till kohagen. Stannade vid en gran som var full av klibbtickor, en nyckelart som banar väg för många ovanliga svampar och skalbaggar och därmed är ett mått på de höga naturvärdena.

Vid foten av en fantastisk dubbelasp blommade harsyra, nästa vårbloffa. Vars blad är syrligt goda. De vita blommorna är otroligt fina med ljuslila ådror (återigen handlar det om vägvisare till pollinatörerna), flera av deltagarna hade aldrig tänkt på att de var så fina inuti. Läste en liten strof av Harry Martinsson där han så lyriskt beskriver den fina harsyran.

Så kom vi till den fina ek- och hasselbacken i hagen. Pratade om eken och den biologiska mångfald som är knuten till eken, tittade på de ektickor som växte på stammen och som är typiska för äldre ekar och med på vår rödlista över hotade arter. Och om att både ek och hassel är en del av ett betat kulturlandskap. För att eken och alla dess invånare ska trivas måste den få växa fritt och solbelyst. På marken växte det svalört, en gul vårbloffa som tillhör samma familj som smörblommor och kabbeleka. Svalörten är liksom många i den familjen giftig vilket är ett bra skydd mot betesdjuren.

Vi gick vidare in i kohagen till en häll där man har en fin utsikt över Albysjön där vi tog paus. Pratade om att hagmarkerna är oerhört rika på biologisk mångfald, tack vare betet, men att det gäller att det är lagom betestryck så att det inte blir överbetat. Här stannade vi upp lite och böjde oss ner och tittade på alla blommor; knippfryle, styvmorsviol, nagelört, vårbrodd och mandelblom i knopp. Och så växte det vårbrodd där, ett tidigt gräs som är rätt lätt att skilja från andra gräs med sin lite bronsaktiga färg. Stjälkarna smakar gräddkola, så jag gav alla varsin stjälk att tugga på. De fick också smaka på blad av kärleksört som är saftigt och gott.

Det blev en lång skön paus där vi njöt av att sitta i en hage och blicka ut över en liten sjö, sinnebilderna för svensk natur. Många barndomsminnen kom upp i gruppen, minnen från tider på bondgårdar och i kohagar.

När vi väl kunde slita oss från hagen gick vi in i skogen. Här mötte vi nästa vårbloffa (i knopp), nämligen blåbärsblommor. Precis som asp, ek, klibbticka och bäver så är blåbär en nyckelart som många andra är beroende av. Blåbär minskar tyvärr i våra produktionsskogar

eftersom det antingen är för slutet som i en granplantering eller för öppet som på kalhyggarna. Pratade också om att blåbär är nyttigt och gott och betydligt mer klimatsmart än att äta importerade gojibär eller liknande. Problemet för blåbär är inte att människor plockar bären utan att skogsbruket gör så att det blir för slutet eller för öppet för att de ska trivas.

Tog oss upp till en liten tallhäll och noterade skillnaden i vegetation och marktäckning jämfört med granskogen. Lingon och ljung istället för blåbär och lavar som renlavar och islandslav istället för mossor. På en tall växte det en tallticka, som är en signalart och visar att tallen är minst hundra år gammal, oftast syns inte fruktkroppen förrän tallen är 150-200 år.

Jag pratade också om att det inte blir så många vårblommor i skogen men att det i en riktig skog är lika hög mångfald som i beteshagarna. Men istället för en mångfald av blommor så finns det en mångfald av mossor, lavar och svampar i skogen. Som vi kommer att titta på i höst när mossorna är som finast. Nu på våren blir det mer fokus på blommor, vilket också påverkar vilka platser jag väljer att guida på under olika tider på året.

Innan vi lämnade skogen pratade vi om den mångfald av biotoper eller naturtyper som vi gått igenom på en relativt liten sträcka. Det här mosaikartade landskapet är typiskt för Alby och Södertörn och gör att det alltid är omväxlande att gå i naturen här. Men den mångfalden innebär också en mångfald av arter, eftersom olika arter har olika krav på sina livsmiljöer. Och så finns det ju de som pendlar som t ex nötskrikan som vill bo skyddat i granskogen men födosöker i de öppnare ekhagarna. Eller våra groddjur som övervintrar på land men lever i småvatten under sommarhalvåret. Problemet i vårt urbana landskap är att det är så fragmentiserat så att det uppstår spridningsbarriärer i form av exempelvis vägar för grodorna.

Här blev det ett ganska långt stopp där deltagarna ville prata om klimatet och den omställning som krävs. Försöker få fram att det inte handlar om att vi ska leva ett fattigt torparliv som vid Ahlstorp men att tänka om när det gäller konsumtionsmönster och planetära gränser. Och framför allt – att vi gör det här tillsammans och att vi har roligt när vi ställer om!

Så kom vi ut ur skogen och till Ahlstorp. Där berättade jag om torpets historia och livet som båtsman och båtsmansfamilj samt om den slätter vi bedriver där och som vi kommer att ske i augusti i år. Välkomnade alla att vara med.

Vi fortsatte vägen ner mot Alby och Uddby. Stannade och tittade på en fin rundhäll i hagen. Precis som vyn från fikaplatzen är en sinnebild av svensk natur så är även rundhällar typiska för vår svenska natur. Pratade om den inlandsis som format rundhällerna, hur den var 2-3 km tjock. Försökte få deltagarna att föreställa sig hur otroligt mäktig isen var, bad dem titta upp i himlen och tänka att lika långt som vi gått, lika högt upp sträckte sig isen! Frågade om någon kunde gissa hur mycket kallare det var under istiden. Alla gissade för kallt. Jordens medeltemperatur var då 11 grader, vilket är 3 grader kallare än förindustriell tid. 3 grader!!! Nu är det drygt 1 grad varmare än under förindustriell tid, om vi inte gör något så kommer det vara 3 grader varmare år 2100. 3 grader låter inte så mycket, men det räckte för att vi skulle få en istid. Skillnaden då var att det inte gick så gale fort som det gör nu.

Vi fortsatte till gravfältet ovanför Uddby och blickade ner på Uddby gård. Berättade om dess historia från järnåldersgravfälten till dagens visningsjordbruk. När en plats har –by som efterled tror man att den har spår från yngre järnåldern medan en plats som har –sta som efterled antas härröra från äldre järnålder. Som Gimmersta och Raksta.

Så kom vi fram till Albys gamla bygravfält och var nu framme vid det sista v:et i min lilla allitteration, nämligen vikingagravar. Vi gick in i gravfältet och stod där på de gamla kullarna. Pratade om gravarna och hur man tänker sig att samhället organiserades under vikingatiden, kring år 600, i våra trakter i östra Svealand. Pratade en del om vikingatiden, de olika teorier som finns kring vilka vikingarna var och vad som kan ha gett upphov till namnet viking. Det är ju en rätt mytomspunnen tid i vår historia.

Pratade också om att man kan se gravfältet som ett uttryck för att vilja närma sig naturen. De människor som ligger i gravarna har ju blivit ett med naturen. Och att en förklaring till att vi är mitt i en klimatkris är dualismen mellan människa och natur, att vi tror oss vara något annat än natur. Vilket gör att vi kan prata om naturresurser (resurser för oss), att vi haft en industriell revolution och att vi tror att vi kan elda upp kol som det tagit 285 miljoner år att lagra utan att det skulle få några konsekvenser.

Så, det vi behöver göra är att återfå vår kontakt med naturen, vilket ju precis är det vi gjorde och gör på guidningarna. Det blev ett fint avslut på guidningen och det märktes att det blev många tankar som väcktes. Deltagarna var som vanligt jättenöjda. Diktläsningarna uppskattades otroligt, men också humlekören, alla samtal och att ha fått nya vänner. Den unga deltagaren uttryckte det jag tror många kände: ”Jag har bara gått omkring och njutit!”. Avslutade med att läsa Alf Henrikssons ”Jag såg att hæggen blommade”, som handlar om precis det, att ta sig tid och njuta av hæggen, försommaren och livet, tiden är ju så kort.